

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

SAHA TÜRKLERİNİN İNANÇ VE UYGULAMALARINDA AV İYESİ BAAY BAYANAY

Doç. Dr. Muvaffak DURANLI¹

Avcılık, geçmişte tarımsal üretimin, toplayıcılık olanaklarının sınırlı olduğu bölgelerde bir eğlence aracı olmaktan çok bireyin ve toplumun varlığını sürdürmesinde birincil işlev üstlenmiştir. Bu işlev, Saha Türklerinin yaşadığı coğrafyada önemini bir kez daha arttırmıştır.

Geçmişte Saha Türklerinde yönetici olan toyonların büyük miktarda besledikleri hayvanları bulunmaktaydı ve hayvan sayısı zenginliği belirleyen ilk ölçüttü. Zira çok sayıda hayvan, büyük araziler, otlaklar ve bu hayvanlara bakacak olan çok sayıda iş gücü gerektiriyordu. Bu koşulları sağlamak toplumun sıradan bir üyesi için pek de mümkün değildi. Ancak iş gücünü kendi bireyleriyle karşılayabilen bir aile sadece ihtiyaçları ölçüsünde hayvan besleyebiliyordu. Hayvanı olmayan aile reislerinin geçimlerini sağlamak için başta çocukları olmak üzere kendi bireylerini toyonlara kiralık iş gücü olarak verdikleri arşiv belgelerinde belirtilmektedir, ayrıca bu durum halk anlatılarında en çok işlenen motiflerden biridir.

Yeterli hayvana ve iş gücüne sahip olmayan birey için en önemli geçim kaynağı avcılıktı. Bu nedenle avcılıkla geçinme, daha çok fakirler ve hayvanı olmayan insanlar arasında daha yaygındı. Burada avlanan hayvanın eti sadece yenilmekle kalmıyor, et dışındaki ürünler avın olmadığı dönemde avcı ve ailesi tarafından işlenerek ekonomik girdi sağlanıyordu. Avın bu dercede önemli olduğu bu toplumsal yapıda avla ve avcılıkla ilgili inançların da gelişmiş olması kaçınılmazdır.

---

1 Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, m_duranli@hotmail.com

Saha Türklerinin inançlarına göre, avın koruyucu ruhu, diğer bir söyleyişle iyisi, Baay Bayanay adlı ruhtur. Saha Türkçesinde zengin anlamına gelen “baay” kelimesi zengin bu ruhu tanımlayan ana sıfattır. Bazı bölgelerde ruhun adı “Baay Barılaah” şeklinde de anılmaktadır. Adlandırma ne şekilde olursa olsun, halkın genel olarak ak saçlı ve neşeli bir ihtiyar erkek olarak tasvir ettiği bu ruh, adı önündeki sığata da uygun bir şekilde değerli kürklerden giysiler içindedir. Bu ruhun bazen yaya bazen de yaban geyiği üzerinde seyahat ettiğine inanılır.

Saha Türk inancında, insanüstü varlıkların da insanlar gibi bir aile hayatı olduğuna inanılmaktadır. Baay Bayanay da büyük bir ailenin revidir. Onun iki oğlu ve çok sayıda kız ve erkek kardeşi vardır. Üörekey Tuutçut adlı oğlu yabani geyiklerin, Merili Mergen adındaki diğer oğlu ise kızıl tilkilerin koruyucusudur.

Genel olarak Baay Bayanay’ın iki kız kardeşi vardır. Manan Çarıy Itık Subuydaan ve küçük kız kardeşi Cılıs Kıs. Bayanay’ın erkek kardeşlerinin sayısı ise bölgelere göre değişmektedir. Avcılığın daha temel bir geçim kaynağı olduğu kuzey bölgelerinde erkek kardeş sayısı on ikiye kadar çıkarken ve Saha Cumhuriyeti’nin güney ve merkez bölgelerinde erkek kardeş sayısı yedide kalmaktadır.

Baay Bayanay’ın Görünümü ve Farklı Adlandırmaları

Saha Türklerinin yaşadığı topraklarda ilah ve koruyucu ruh adlarının bölgelere göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Saha Cumhuriyeti’nin kuzey bölgelerinde yerli halkların geleneksel kültüre etkisi belirgin olarak görülmektedir. Örneğin N. A. Vitaşevskiy, Yakutların Bayanay’ı bir yaşındaki bir buzağı büyüklüğünde bir hayvan olarak tasavvur ettiklerini belirtir: bu hayvanın ayakları inek gibi çift toynaklı, kafası bir köpek başi, gözlerinin çok küçük ve kulaklarının dik olduğunu, renginin ise gri renkte olduğunu düşündüklerini belirtmiştir (Vitaşevskiy, 1890: 38).

Vilyuy Yakutlarında av ruhları daha farklıdır. Onlar av ruhlarının kuşların ve vahşi hayvanların çoğalmasına yardım ettiğine inanırlar. Bu ruhları bayanay veya ehekeen olarak adlandıırırlar. Bu ruhların başında Baay Barılaah- ayı ve geyik gibi, büyük hayvanların koruyucusu yer alır. Onlara göre bu ehekenler üst dünyada yaşarlar, tavşan, tilki, yarasa, keklik ve guguk kuşunu yeryüzündeki hayvanları sayarlar. Onlar üç kat duvarlı sivri damlı ve kötü kokulu evlerde yaşarlar. Avdaki başarı ehekenlere bağlıdır. (Popov, 1949: 268- 269)

Popov’a göre, pek çok sayıda ehekenin olması sadece Vilyuy Yakutlarına özğüdür, diğer Yakutlarda böyle değildir, bu unsurları Vilyuy Yakutları Evenklerden almışlardır (Popov, 1949: 267).

Kuzeyli Yakutlar hayvanları ve avcıları koruyan ruhları eheken olarak adlandıırırlar. Bu ruhların tam adı kutsal ve yasak sayıldığından, Bayanay adını da sadece alkış sırasında söylerler.

Olenek Bölgesi avcıları avdaki başarıya bölgenin sahip ruhunun da etkili olduğuna inanırlar. Bu nedenle bölgedeki yerin ruhuna (Aan Doydu iççite) kurban verirler (Gurviç, 1977: 201, 206). Onlara göre avdaki hayvanlar sadece Eheken’in değil aynı zamanda bölgenin sahip ruhunun da malıdır. Bu sahip ruh, diğer bir bölgenin sahip ruhuyla iskambil oyununda kendi zenginliği olarak bölgedeki hayvan ve kuşları da oyuna sokabilir (Gurviç, 1977: 211; Alekseyev, 1980: 228).

Sadece Yakutistan'ın kuzeybatı bölgelerinde "kihi- tas" (insan- taş) ve "ehekeen- tas" (ehekeen taş) adı verilen taşlara da saygı gösterildiği kaydedilmiştir. Avcıların av öncesinde bu taşlara gelip dilekte bulunmasını araştırmacı İ. S. Gurviç, bu ritüelde Evenk etkisi olmadığını, bütünüyle av ruhu ile bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür (Gurviç, 1977: 211).

Polonyalı araştırmacı Vatslav Leopold Seroşevskiy ise Baay Bayanay ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır.

"Göğün beşinci katında doğu tarafında, daha çok ormanlık olan bölgede, Tunguz tipli, fakat ak veya kırmızı sakallı, bazen siyah saçlı avcıların ilahı Bay Bainay (Zengin Bainay) vardır. Avcılar ava gitmeden önce ona kara buzağı kurban ederler. Hayvanın başı ile birlikte en iyi yerlerini ve etin en seçme kısımlarını haşlar ve kulübenin ortasındaki masanın üzerine koyarlar. Daha sonra şaman onları yakar (bazen kurban töreni sırasında Bainay'ın ağaçtan üzerine tavşan kürkü giydirilmiş küçük bir figürünü yaparlar. Bu figürü kurban edilen hayvanın kanıyla sıvazlarlar). Nehirlerdeki buzlar çözüldüğünde balıkçılar kıyıya gelir, su kenarında iki ağaç dalı arasındaki urgana renkli kumaş parçaları veya atın kuyruğundan parçalar takarlar, bundan sonra nehre yağ, bir çeşit hamur işi atarlar. Bu hediyeleri Bainay en yakın arkadaşı, fakir, fakat endişesiz ve neşeli olan balıkçıların ilahı Ukulan ile paylaşır (Nam Ulusu, 1889 yılı) (Seroşevskiy, 1896: 648- 649).

Bazı bölgelerde avın koruyucu ruhu "asakan" olarak adlandırılmaktadır. Asakanların tepeleri sivri üç duvarlı evlerde yaşadıklarına ve bu evlerin çok iğrenç koktuğuna inanmaktadırlar.

Güzel av için avcılar ateşe donmuş et parçalarını "Bajanai, ye!" diyerek atarlar, kesilen hayvanın yağıyla putun burnunu sıvazlarlar ve ateşin önünde dururken zıplayarak şöyle derler: "Ormanın sahibi asakan, gri sakal, uzun kirpik, yiğit, suk suk Bajanai". Asakan'ın tasvirini yaparlar ve başarılı av nedeniyle onu yağla tutsülerler" (Popov, 1949: 277- 278).

Kulakovskiy, gerek uykuda gerekse gerçek hayatta avcılara görünen Baay Bayanay'ın her zaman ileri yaşta bir dev ve genel olarak avcı gıysileriyle görüldüğünü belirtmektedir (Kulakovskiy, 1979: 32).

Av Öncesindeki Uygulamalar

Verhoyansk Bölgesi avcıları ava çıkmazdan önce kara ormanın ruhuna, onun oğlu ve kızının ruhuna (Hara tia iççigiter, Suban uolugar ve Suban kırıhıgar) 'salama' adı verilen bir kurban verirler... İki ağaç arasına kolun uzanacağı seviyede yedi kulaç uzunluğunda bir halat bağlanır, halata tavşan postu, beyaz atın yelesinden bir parça ve ağaçkakan tüyü takılır... ava gitmesi gereken herkes bu Salama'nın yanında toplanır. Şaman veya yaşlı bir avcı bir alkış söyler. Bu törenden sonra Salama'ya kimse dokunmaz (Hudyakov, 1969: 208- 209).

Baay Bayanay İle İlgili Kaçınmalar ve Uygulamalar

Zengin bir avla eve dönerken avcılar eve girmeden önce kapıyı üç kere çalmak zorundadırlar. Ev halkı onları sevinç ifadesiyle karşılamalıdır, o gün avın sahip ruhunu (Asakan'ı) gücendirmemeyi isteyerek ateşe su dökmeyizler.

Kapana yakalanan hayvanları kapana geldiği yünden çıkarmaya çalışırlar, aksi takdirde avın başarısız olacağını düşünürler.

Usta avcılar avdan önce evin duvarlarının çatlakları arasından iki kıvılcım görürler, bunlar Asakan'ın ateşleridir.

Tavşanın derisini soymadan önce, tavşanlar avcılardan kaçmasın diye arka ayaklarının sinirlerini keserler (Popov, 1949: 286)

Avcılar tavşanın iç kısımlarını yemezler- yoksa silahlarıyla hedefi vuramazlar.

Deniz kartalını ("borulluo") gören avcı mutlaka ona ateş etmelidir, aksi takdirde hayvan avcıya beddua eder. (Popov, 1949: 287).

Orta Yakutistan'da avcılar öldürdükleri hayvanın kulağını yemezler, aksi takdirde gelecek avdaki hayvanlar çok hassas kulaklı olur ve avcudan kaçarlardı (Kulakovskiy, 1979: 71).

Eğer avcının yakın zamanda bir akrabası öldüyse avcı "kirli kabul edilmekte, ayrıca herhangi bir kadının da av eşyalarından birine dokunması sonucunda av eşyaları da "kirlenmiş" sayılmaktadır (Kulakovskiy, 1979: 71).

"Avdaki başarı pek çok yönden tabu sözlerle ilgili kurallara uyulmasından kaynaklanmaktadır. Yakutlar, hayvanların kendilerini dinlediklerini ve insanların konuşmasını anladıklarını kabul etmektedirler. Bu yüzden de onlar özel bir avcı dili oluşturmuşlardır. Hayvanların ve avda kullandıkları nesnelerin takma adlarını kullanırlar. Örneğin silah (saa) yerine 'kıtalık' (turna), ayı 'ehe' yerine 'kırcagas' (yaşlı adam, reis), kurt 'börö' için 'kuturuktaax' (kuyruklu, tüylü) gibi adlandırmalar kullanırlar (Gurviç, 1977: 244- 245).

Vilyuy Bölgesinde sadece kadınların av eşyalarına dokunması değil, aynı zamanda karısı hamile olan erkeğin de av eşyalarına dokunması hoş görülmez (Gurviç, 1977: 246). Ayrıca karısının doğumundan kırk gün geçinceye dek avcı, avda giydiği giysilerle karısının yattığı çadıra giremez (Hitrov, 1856: 74).

Verhoyanskli avcılar ateşe mus geyiğinin tüyünden atmamaya dikkat ederler. Ateşe çiğ et ve kemik atmak da yasaktır. Aksi takdirde geyikler dokuz yıl görünmezler. Avladıkları geyiğin ön dişlerini, tilkinin burnunu alır ve bunları bir keseye koyarlar, ava gideren bu keseyi yanlarında taşırlar, bunu Bayanay'a yakın olmak için yaparlar (Hudyakov, 1969: 218- 219).

Verhoyanskli avcılar kabarga avına da çıkarlar. Kabarga avladıklarında sanki onu bir kişi taşıyamıyormuş gibi yaparlar, onlara göre bu, av ruhunun hoşuna gider. Onun etini ise bir yıl geçmeden yemezler (Hudyakov, 1969: 218).

Genel olarak avcılar avın bitiminden sonra avın başarılı geçtiğini söylemekten de kaçınırlar. Örneğin R. Maak'ın Vilyuy bölgesinde bulunduğu sırada ava giden kılavuzları, onun av "Nasıl geçti?" sorusuna "Pek bir şey yok!" diye cevap vermişler, fakat daha sonra avladıklarını getirmek için araba alarak ormana geri gitmişler. Yalan konuşmalarının nedenini ise "Övünürsek ormanın ruhu övündüğümüz için bize gücenir" şeklinde açıklamışlardır (Maak, 1887: 110).

Avdaki Başarısızlığı Giderme Yolları

Yakutlar avdaki başarısızlığı genel olarak tabuların yıkılmasıyla, av ruhunun kızması veya gücenmiş olmasıyla açıklarlar. Avdaki şansı döndürmek için silahları temizleme töreni yaparlar. Bunun için yıldırımla yanmış veya büyük bir kısmı yıkılmış ağaçtan kopardıkları çıra parçaları ile bir ateş yakarlar ve av alet ve silahlarını bu ateş üzerinden geçirirler. Bu sırada “Süng- Haan’ın kutsal silahı, Caa- Buuray’ın temizleyici dumanı, Oroy Buuray’ın oyuncağı, kutsal temizlik için kullanılan Ayıı- Toyon’un eşyası. Pek çok kiri temizledik, pek çok kiri uzaklaştırdık...! Alias! Alias!Alias!” (Kulakovskiy, Materialı dlya izuçeniya...: 58- 59).

Alekseyev bu alkış metninde geçen Süng- Haan, Caa- Buuray ve Oroy Buuray adlarının yıldırım ilahının adları olduğunu belirtmektedir (Alekseyev: 292).

Uzun süreli avdaki başarısızlık durumunda Yakutistan’ın merkez bölgesindeki avcılar “Barılaax Tardar” adı verilen töreni yapması için bir şaman çağırırlar. Geçmişte bu tören sadece beyaz şamanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru ise bu törende hayvan kurbanı yapılmaya başlanmıştır. Töreni gerçekleştirmek için ilk olarak Barılaax’ın bir tasviri hazırlanır. Tasvir bir buçuk arşın uzunluğundaki bir ağaçtan yontulur. Ağacın üst tarafı kaba bir şekilde insan kafası formunda olur. Bu tasvir “xoyguo” olarak adlandırılır. Törenin yapılacağı çadırın zeminine, ocak yakınına ince kıyılmış dallar döşenir, bir masa konur, masanın üzerine yeşil otlar döşenir. Bu masa ziyafet amaçlıdır, kurban edilmiş hayvanın haşlanmış etinden, bu hayvanın yağının unla karıştırılmasıyla yapılmış lapalar tabaklara konur. Varsa masaya bir şişe votka ve dolu bir kadeh konur. Masanın yanına üzerine beyaz at derisi serilmiş bir tabure konur. Tabure ve masa arasına xoyguo adı verilen tasvir yerleştirilir.

Kadın giysisi giyen şaman sol eline bir kapan, sağ eline ise bir metre uzunluğunda bir kayış alarak tabureye oturur. Şaman elindeki kayışı sallayarak ateşin koruyucu ruhuna, çadırın koruyucu ruhuna, toprağın sahip ruhuna alkış söyler.

Bu alkışın ardından şaman bu sefer de orman ruhuna alkışa başlar ve ruhların avcıya merhamet etmesini ister (İonov, 1916: 22- 25).

Benzeri tören ve uygulamaların Saha Türklerinin diğer yaşadıkları bölgelerde de tespit edilmiş olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiştir.

Av, Fal, Nazarlık

Avcı için çıkacağı avda ne ile karşılaşacağı bir bilinmezdir, en önemlisi de av başarılı başarısız mı olacak.

Olenekli avcılar av öncesinde ormanın sahip ruhunun tasvirini beslerler. Yüzüne yağ sürer ve ateşin yakınına yerleştirirler. Ağaç put ısındığında ise onu alıp havaya atarlar, putun yüzü yukarı doğru gelirse bu avın başarılı olacağına, putun yüzünün toprağa gelmesi ise avın başarılı geçmeyeceğine işaret eder (Gurviç, 1977: 207, 213).

Olenekli avcılar albino veya belirgin bir anomolisi olan hayvanı avlamayı başarının haber-

cisi olarak algılarlar. Şans getiren hayvanlar arasında aşırı iri boynuzlu geyikler de yer alır. Avcı bu boynuzları hayvanı vurduğu yerde keser ve boynuzlara bir halka görünümü verir. Halkayı yeni doğmuş bir geyik derisi ile dikerler. Boynuzun kalın yerine insan yüzü tasviri yaparlar. Bu nazarlığa ehekeen adını verirler. Başarılı bir avdan sonra bu nazarlığı erek geyiğe veya mus geyiğine yedirirler” (Alekseyev, 1980: 280).

Baay Bayanay İçin Söylenen Alkış

Baay Bayanay, diğer koruyucu ruhlar gibi, alkışlarda adından söz edilen ilahlardandır. Özellikle avın geçmişte toplum hayatında taşıdığı önem nedeniyle, Baay Bayanay ile ilgili olarak çok uzun alkışlar söylendiği kaydedilmiştir. Burada vereceğimiz en eski alkış metni S. A. Novgorodov’un V. M. İonov’un makalesine ek olarak yazdığı makalede yer almaktadır.

Novgorodov, Yakutistan’ın merkez bölgesindeki avcılarının ava çıkmadan önce ateşin ve ormanın sahip ruhlarına kurban verdiklerini, bunun için ateşe bir parça yağ atarak şu alkışı söylediklerini belirtmektedir.

“Dal dal boynuzlu erkek geyik
Bana dön, efendim! Dedem!
Dedem,
Benim kapanıma gel,
Benim tuzağıma gel,
Tuzakla değnek arasındaki
Alana gel.
Benim izimi görme!
Ben iyi bir dilek diledim.
Gerçekleşmesini istediğim
Sözlerle seni çağırdım” (Novgorodov, 1916: 38- 39).

Daha yakın döneme ait alkış metni, 20 Ekim 1945 tarihinde 84 yaşındaki Gavril Nikiforoviç Grigoryev’den derlenen bu alkış metni, Saha Cumhuriyeti AYANTS’da (Arhiv Yakutskogo Nauçnogo Tsentra/Yakut Bilim Merkezi Arşivi) korunmakta olup ilk olarak “Obryadovaya Poyeziya Saha (Yakutov)” adlı çalışmanın 148- 151 nolu sayfaları arasında yer almıştır.

Alkışın derlendiği Grigoryev, bu alkışın avdan önce söylendiğini, alkıştan önce ateşe kurban etinden bir parça sunulduğunu belirtmiştir. Bazen de alkışın bütünüyle söylenmeyip bunu yerine kısaca “Ye, dar yerinde saklan, geniş yerinde gizlen” denilmektedir. (Alekseyev- Kuzmina, 2003: 440).

Baay Barılaah,
Barıla keskil
Bertex körön
Min dieki
Miçik gınıy!

Uoruktaax ugaayılaax

Uon körüöxxün

Töhölöox- xarçalaax” (Alekseyev- Kuzmina, 2003: 148)

Alkışın sonunda, diğer av alkışlarında olduğu gibi ziyafetle ilgili sözler yer almaktadır.

“Ahaa- sie

Baay Barıılaax ehem!” (Alekseyev- Kuzmina, 2003: 150).

Bu tür alkışların günümüzde geleneğin zayıflaması ile daha kısa olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Günümüzde gerek Saha Türklerinin yaşadığı coğrafyada gerekse diğer Türk kökenli veya köklü Sibiryalı halklarının yaşadığı alanlarda av temel geçim kaynağı olma özelliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Eğlence amaçlı bir etkinlik de doğal olarak inançla bağlantısını büyük ölçüde kaybetmiştir.

Geçmişte daha az gelişkin silahların kullanıldığı dönemlerde insan, daha çok kutsallardan yardım isteme gereğini duymuştur. Yaşamın her alanında olduğu gibi, avda da teknik açıdan gelişkin silah ve teçhizatın kullanılıyor olması, avla ilgili inanç ve ritüellerin hızla kaybolmasına neden olmuştur.

Günümüzde ülkemizde yaşanan bu durum, elbette Sibiryalı topraklarını yurt edinmiş halklar ve topluluklar için de söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N. A., **Rannie Formı Religii Tyurkoyazıçnıh Narodov Sibiri**, Novosibirsk, 1980.
- Alekseyev, N. A., Kuzmina, E. N., **Obryadovaya Poyeziya Saha (Yakutov)**, Novosibirsk, 2003.
- Gurviç, İ. S., **Kultura severnih yakutov- olenevodov**, Moskova, 1977.
- Hitrov, D., “Opisanie Jiganskogo Ulusa”, **Zapiski SORGO**, İrkutsk, 1856, kn. 1, ss. 53- 85.
- Hudyakov, İ. A., **Kratkoe Opisanie Verhojanskogo Okruga**, Leningrad, 1969.
- İonov, V. M., “Duh- Hozyain Lesa U Yakutov”, **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii Pri İmperatorskoy Akademii Nauk**, c. IV, 1916, ss. 1- 32.
- Kulakovskiy, A. E., “Materialı Dlya İzuçeniya Verovaniya Yakutov”, **Nauçnie Trudi**, Yakutsk, 1979, ss. 7- 101.
- Maak, R., **Vilyuysky Okrug Yakutskoy Oblasti**, S. Peterburg, 1887.
- Novgorodov, S. A., “Prilojenie k statye V. M. İonova ‘Duh- Hozyain lesa u yakutov’”, **Sbornik MAE**, S. Peterburg, 1916, c. IV, Sayı 1, ss. 38- 39.
- Popov, A. A., “Materialı Po İstorii Religii Yakutov b. Vilyuyskogo Okruga”, **Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii**, Moskova- Leningrad, 1949, c. XI, ss. 255- 323.
- Seroşevskiy, V. L., **Yakuti. Opıt Etnografiçeskogo İssledovaniya**, S. Peterburg, 1896.
- Vitaşevskiy, N. A., “Materialı dlya izuçeniya şamanstva u yakutov”, **Zapiski VSORGO Po Etnografii**, İrkutsk, 1890, c. II, Vip 2, ss. 165- 188.